

Architektura trynitarzy
na ziemiach
dawnej Rzeczypospolitej

Moim Rodzicom

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3486

Mirosława Sobczyńska-Szczepańska

Architektura trynitarzy
na ziemiach
dawnej Rzeczypospolitej

Redaktor serii: Historia
Sylwester Fertacz

Recenzent
Ryszard Mączyński

Na okładce

Mapa polsko-litewskiej prowincji trynitarzy pw. św. Joachima, miedzioryt,
rys. o. Rafał od Aniołów Gorazdowski, ryt. J.J. Lidl, po 1748. W zbiorach BŚ.
Wilno, kościół trynitarzy. Widok wnętrza, litografia, rys. i ryt. J. Oziębłowski, ok. 1845.
W zbiorach IS PAN.

Na stronach działowych

- *Signum Ordinis Sanctae Trinitatis et Captivorum*, mozaika, ok. 1210, Rzym, fasada klasztoru San Tommaso in Formis. Fot. M. Sobczyńska-Szczepańska.
- *Frontispicium Ecclesiae Teophilopoliensis...*, fragment, rys. F. Placidi, l. 40 XVIII w. W zbiorach BPAN-Kór.
- Portret Kazimierza Jana Sapiehy, miedzioryt, ryt. J.F. Mylius, między 1729 a 1750. W zbiorach BN.
- *Prawdziwy wizerunek P(ana) Jezusa Nazareń(skiego) w Wilnie na Antokolu u xx. trynitarzów*, miedzioryt, ryt. J. Perli, 1778. W zbiorach Archiwum Karmelitanek Bosych w Krakowie.
- Rzut poziomy kościoła i klasztoru trynitarzy *intra moenia*, wg pomiaru z 1. poł. XIX w. (w zbiorach NBU) rys. A. Susłowska.
- Kościół i klasztor trynitarzy w Beresteczku. Fresk na ścianie zakrystii kościoła trynitarzy w Beresteczku, mal. br. Józef od św. Teresy Prechtl, ok. 1778. Fot. M. Szczepański, 2017.

Wstęp

Głównym celem studiów nad architekturą zakonną jest ustalenie, czy i w jakim stopniu kształt budowli wzniesionych w danej czasoprzestrzeni dla określonego zakonu został zdeterminowany przez jego duchowość, misję i ustawodawstwo. W badaniach nad polską sztuką nowożytną owa problematyka zajmuje poczesne miejsce, czego dowodem są wnikliwe prace, analityczne i syntetyczne, dotyczące architektury m.in. jezuitów, karmelitów bosych, reformatów i pijarów. Zakonem, który odcisnął silne piętno na panoramie artystycznej dawnej Rzeczypospolitej, byli również trynitarze, jednak tylko nieliczne spośród wzniesionych dla nich założeń doczekały się szerszego omówienia, nie wspominając o braku całościowego studium na temat ich architektonicznego dziedzictwa. Niniejsza książka stanowi próbę wypełnienia tej luki.

Przed prezentacją stanu badań nad działalnością polsko-litewskich trynitarzy na niwie architektury należy poruszyć istotne kwestie nomenklaturowe. Otóż w dzieje Europy Środkowo-Wschodniej wpisał się jedynie Zakon Hiszpańskich Braci Bosych Przenajświętszej Trójcy od Wykupu Niewolników, w związku z czym w literaturze przedmiotu trynitarze bosci z prowincji polsko-litewskiej i austriackiej zwykle zwani są po prostu trynitarzami. Ponadto dążność do zwięzłości wypowiedzi skutkuje skracaniem oficjalnej nazwy zakonu, najczęściej określanego jako Zakon Przenajświętszej Trójcy. Aby odróżnić dwa klasztory wzniesione dlań we Lwowie, pierwszy, z kościołem pw. Świętej Trójcy, ze względu na usytuowanie w obrębie obwarowań miejskich przez samych trynitarzy zwany był *intra moenia*, natomiast drugi, ze świątynią pw. św. Mikołaja, wzniesiony na Przedmieściu Halickim – *extra moenia* („poza murami”). Klasztor założony w Kazimierzu, który dopiero na początku XIX w. stał się dzielnicą Krakowa, w źródłach zakonnych bywa określany jako krakowski, co usprawiedliwia przyjęcie tej ahistorycznej nazwy, ugruntowanej zresztą w powszechnej świadomości.

Trynitarze bosci, w odróżnieniu od trzewickowych, zamiast nazwisk używali predykatów, co znajduje swoje odbicie w dawnej historiografii zakonu. Mimo to, dzięki wydanemu drukiem *Liber vitae et mortis* prowincji polsko-litewskiej¹, można było ustalić, z jakich rodów wywodzili się działający w Rzeczypospolitej zakonnicy z wyjątkiem tych, którzy przybyli z Hiszpanii lub Italii. Predykaty odnoszące się do tajemnic maryjnych przyjmowano w pełnym brzmieniu, np. „od Poczęcia NMP”,

¹ *Monumenta*.

lub skracano, tak jak to uczynił reformator zakonu o. Jan Chrzyciel od Poczęcia. Ów dualizm został zachowany w niniejszej książce.

Imiona wzmiankowanych w tekście obcokrajowców (głównie artystów) pozostawiono w oryginalnym brzmieniu, odstępując od tej zasady w przypadku imion zakonników, zapisywanych – bez względu na ich pochodzenie – w polskiej wersji językowej². Transliteracja znaków cyrylickich na znaki łacińskie została wykonana na podstawie normy PN-ISO 9:2000, z wyjątkiem zapisu bibliograficznego publikacji polskojęzycznych, których wydawcy transkrybowali imiona i nazwiska autorów³. Pisownia tytułów tekstów dawnych w języku polskim, hiszpańskim i włoskim oraz zaczerpniętych z nich cytatów została uwspółcześniona.

Poważną przeszkodą na drodze badaczy sztuki trynitarzy z ziem dawnej Rzeczypospolitej jest niedostateczne opracowanie dziejów poszczególnych placówek zakonnych. W 1851 r. Adrian Krzyżanowski w szkicowym ujęciu historii całego zakonu zawarł wykaz najważniejszych klasztorów należących do prowincji polsko-litewskiej, z datami ich powstania oraz nazwiskami fundatorów i dobrodziejów, sporządzony na podstawie drukowanych kronik zakonnych o. Onufrego od Najświętszego Sakramentu Danilewicz i o. Mariana od św. Stanisława Sikorskiego, wydanych odpowiednio w 1748 i 1753 r.⁴ O. Antonin od Wniebowzięcia, wybitny historyk i wieloletni minister generalny zakonu, w 1894 r. opublikował niekompletną listę domów trynitańskich, którą uzupełnił w 1911 r.⁵ Ze wspomnianych kronik zakonnych korzystał ks. Łukasz Janczak, przygotowując hasło encyklopedyczne *Trynitarze w Polsce*, Karol Szajnocha, autor szkicu na temat dziejów zakonu w Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem klasztoru *intra moenia* we Lwowie, oraz Józef Białynia Chołodecki, historiograf obydwu lwowskich fundacji⁶. Na nieco szerszej, bo wzbogaconej o sprawozdania z wizytacji biskupich bazie źródłowej zostały oparte książki Jana Marka Giżyckiego (pseud. Wołyński), poświęcone trynitańskim klasztorom w dawnych województwach wołyńskim, kijowskim i podolskim, natomiast Julian Bartoszewicz omówił dzieje konwentu w Warszawie, czerpiąc informacje z jego *protocollum*, obecnie zaginionego⁷. Dostyc dobrze została rozpoznana prze-

² Zgodnie z przyjętym zwyczajem zostały również spolszczone imiona monarchów oraz niektórych postaci historycznych.

³ POŁ. KOŁOSOK 1989; KRAWCOW 1993; JURCZENKO 1998; SMIRNOW 2008–2009.

⁴ KRZYŻANOWSKI 1851; DANILEWICZ 1748; SIKORSKI 1753.

⁵ ANTONINUS AB ASSUMPTIONE 1894, s. 139; *Monumenta*, s. VI.

⁶ SZAJNOCHA 1857, s. 167–197; JANCZAK 1907, s. 212–223; CHOŁODECKI BIAŁYNIA 1911.

⁷ WOŁYŃIAK [GIŻYCKI] 1909; WOŁYŃIAK [GIŻYCKI] 1910, s. 454–565; WOŁYŃIAK [GIŻYCKI] 1912; WOŁYŃIAK [GIŻYCKI] 1914; WOŁYŃIAK [GIŻYCKI] 1928, s. 166–300; BARTOSZEWICZ J. 1855, s. 285–295.

szłość placówki krakowskiej⁸. Skromny stan wiedzy na temat polsko-litewskiej prowincji trynitarzy przedstawił ks. Andrzej Witko w pracy z 1999 r.⁹

Początki badań dotyczących *stricte* architektury trynitarzy z terenu dawnej Rzeczypospolitej datują się na okres międzywojenny. Stanisław Lorentz i Marian Morelowski prowadzili dyskusję nad proveniencją form i autorstwem kościoła wileńskiego, Piotr Bohdziewicz podjął tę kwestię w odniesieniu do świątyni krakowskiej, a Witold Dalbor – krotoszyńskiej, z kolei uwagi na temat obydwu kościołów lwowskich zawarł w swej pracy o zabytkach Lwowa Jan Sas Zubrzycki¹⁰. Po II wojnie światowej badaniami zostały objęte wszystkie zachowane świątynie potrynitarские, które znalazły się w nowych granicach państwa polskiego. Kościół krotoszyński nadal zajmował Witolda Dalbora, świątyni krakowskiej przypadło poczesne miejsce w monografii twórczości Francesca Placidiego pióra Józefa Lepiarczyka, problematykę artystyczną kościoła na warszawskim Solcu omówili Marek Kwiatkowski i Alicja Lutostańska, natomiast Ewa Bortkiewicz przygotowała wnikliwe studium konserwatorskie przebudowanej na dom czynszowy nieukończonej świątyni zakonu w Lublinie¹¹. Na temat autorstwa założenia *extra moenia* we Lwowie wypowiedzieli się Zbigniew Hornung i Tadeusz Mańkowski, zaś kościoła w Teofilpolu – pierwszy z wymienionych badaczy oraz Witold Dalbor, Stanisław Szymański, Józef Lepiarczyk i Mariusz Karpowicz¹². Część obiektów potrynitarских z terenu obecnej Ukrainy, Litwy i Białorusi została uwzględniona w syntetycznych pracach z zakresu historii architektury wydanych przez tamtejszych uczonych przed i po rozpadzie Związku Radzieckiego¹³, jednak

⁸ ŁOBOZEK 2003, s. 13–32; KRASNOWOLSKI 2009.

⁹ WITKO 1999b, s. 125–137.

¹⁰ LORENTZ 1930; MORELOWSKI 1932, s. 48–50; MORELOWSKI 1940, s. 11–12; BOHDZIEWICZ 1938–1939, s. 234–236; DALBOR 1938b; ZUBRZYCKI SAS 1928, s. 80–86. W czasie II wojny światowej Piotr Bohdziewicz wykonał dokumentację pomiarową kościoła trynitarzy w Wilnie.

¹¹ DALBOR 1948, s. 245–247; DALBOR 1952, s. 56–57; LEPIARCZYK 1965, s. 91–93; KWIATKOWSKI 1974, s. 86–89; LUTOSTAŃSKA 1981; BORTKIEWICZ 1985.

¹² MAŃKOWSKI 1946, s. 29; MAŃKOWSKI 1974, s. 325; HORNUNG 1947, s. 282–283, 286–288; DALBOR 1938a; SZYMAŃSKI 1956, s. 30–31; LEPIARCZYK 1965, s. 107; KARPOWICZ 1985, s. 120.

¹³ Obiekty z terenu Białorusi: KVITNICKAÂ 1979, s. 111; *Arhitektura Belarusi*, s. 92–93, 253; KUKUNÂ 1997; Roc'ka 1997; KULAGIN 2000, s. 82–83; GABRUS' 2001, s. 264–265; KULAGIN 2001, s. 40; SLŪŃKOVA 2002, s. 389–391; *Stračanaâ*, s. 124–126, 266–269. Obiekty z terenu Ukrainy: *Pamâtniki*, passim. Obiekty z terenu Litwy: *Lietuvos architekturos istorija*, s. 86–89, 125–126; *Lietuvos TSR istorijos*, s. 446–447, 501–502; DRĚMA 1991, s. 350–355; DRĚMA 2013, s. 380–385; *Lietuvos vienuolynai*, s. 70–75, 411–419; DRĚMA 2008, s. 932–945: ekstrakty z dokumentów i wypisów

tylko założenie kościelno-klasztorne w Łucku doczekało się wnikliwego opracowania pióra Bogdana Kolosoka, którego tezy zweryfikował i uzupełnił Jerzy Kowalczyk¹⁴. Sytuacja diametralnie zmieniła się po 1989 r., kiedy polscy historycy sztuki uzyskali wolny dostęp do dziedzictwa kulturowego Kresów Wschodnich. Jerzy Kowalczyk w publikacjach poświęconych barokowej architekturze sakralnej z tego terenu wysunął interesujące hipotezy badawcze dotyczące kompleksów kościelno-klasztornych wzniesionych dla trynitarzy w Łucku, Lwowie, Teofilpolu, Brahiłowie, Kamieńcu Podolskim i Wilnie, podkreślając przy tym ich wysoką klasę artystyczną¹⁵. Piotr Jamski jest autorem prac o architekturze i dekoracji rzeźbiarskiej kompleksu wileńskiego, z kolei Piotr Krasny opracował monografię historyczno-artystyczną założenia w Bursztynie, a Katarzyna Brzezina-Scheuerer – zespołu *extra moenia* we Lwowie; krakowska badaczka omówiła także zapisy archiwalne dotyczące wydatków poniesionych na „fabrykę” zespołu *intra moenia* w latach 1756–1764¹⁶. Autorka niniejszej rozprawy w latach 2005–2016 opublikowała szereg artykułów na temat dziejów i spuścizny artystycznej polsko-litewskich trynitarzy¹⁷. W tym miejscu warto również odnotować monumentalną pracę ks. Andrzeja Witki stanowiącą systematyczne omówienie ikonografii sztuki trynitarzy trzewiczkowych i bosych w XVII i XVIII w. oraz jego przyczynkarskie badania nad regulacjami dotyczącymi kwestii artystycznych w ich ustawodawstwie¹⁸. Znikomą wartością poznawczą ma natomiast opracowanie dotyczące europejskiej sztuki trynitarzy trzewiczkowych i bosych od XIII do XVIII w. pióra Jeana-Luca Lieza¹⁹.

Stworzenie syntetycznego obrazu architektury polsko-litewskich trynitarzy nie byłoby możliwe bez uprzedniej rekonstrukcji dziejów i pierwotnego kształtu poszczególnych budowli, w większości niezachowanych lub poddanych daleko idącym przekształceniom, przeprowadzonej w oparciu o wyniki inwentaryzacji zachowanych obiektów oraz szeroko zakrojonej kwerendy biblioteczno-archiwalnej. Autorka dokonała powtórnej analizy przywołanych w literaturze przedmiotu źródeł pisanych, z których naj-

---

archiwalnych oraz artykułów prasowych z lat 1712–1948 odnoszących się do klasztorów trynitarzy w Wilnie i Trynitopolu.

¹⁴ KOŁOSOK 1989; KOWALCZYK 1989. Por. KOŁOSOK 1991, s. 180–182.

¹⁵ KOWALCZYK 1994a, s. 11; KOWALCZYK 1994b, s. 259; KOWALCZYK 1996, s. 93 i 96; KOWALCZYK 1998a, s. 27, 30; KOWALCZYK 1998b, s. 334, 345–347; KOWALCZYK 2006, s. 113–114, 141–142, 148, 168.

¹⁶ JAMSKI 1998; JAMSKI 1999; JAMSKI 2001; KRASNY 2002; BRZEZINA 1994; BRZEZINA-SCHEUERER 2011.

¹⁷ SOBZYŃSKA-SZCZEPAŃSKA 2005, 2006, 2007a, 2007b, 2011, 2013, 2014a, 2014b, 2016; BETLEJ, SOBZYŃSKA-SZCZEPAŃSKA 2006.

¹⁸ WITKO 1997; WITKO 2002.

¹⁹ LIEZ 2011. Zob. recenzja: SOBZYŃSKA-SZCZEPAŃSKA 2014b.

ważniejsze, oprócz wzmiankowanych kronik o Sikorskiego i o Danilewiczca doprowadzających historię polsko-litewskiej prowincji do połowy XVIII w., to: *Liber vitae et mortis* polsko-litewskiej prowincji i nekrologi jej zakonników, wydane przez o. Antonina od Wniebowzięcia w 1911 r.²⁰, sprawozdania z wizytacji i inwentarze klasztorów oraz *protocolla* konwentów beresteckiego i krakowskiego. Pośród nieanalizowanych wcześniej archiwaliów na największą uwagę zasługuje manuskrypt dwuczęściowej kroniki *Rerum memorabilium in Provincia Sancti Joachimi Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum...*, pióra o. Andrzeja od Ducha Świętego Kromberga²¹, będącej kontynuacją dzieła o. Sikorskiego, *protocolla* klasztorów w Bursztynie, Krotoszynie, Stanisławowie i Trynitopolu²², notaty Mieczysława Gębarowicza dotyczące założenia bursztyńskiego²³, inwentarze klasztorów w Warszawie²⁴ i w Teofilpolu²⁵, a także opis konsekracji kościoła na wileńskim Antokolu²⁶. Przy rekonstrukcji pierwotnego kształtu obiektów, które zostały zniszczone bądź przebudowane, wykorzystano szereg przekazów ikonograficznych wcześniej nieuwzględnionych przez historyków architektury, m.in. rysunki pomiarowe potrynitarских zespołów architektonicznych we Lwowie *intra moenia*, Teofilpolu, Orszy i Beresteczku; rysunki Napoleona Ordy ukazujące założenia kościelno-klasztorne w Brahiłowie, Beresteczku i Teofilpolu; miedzioryty z figurami Jezusa Nazareńskiego z Brahiłowa i Wilna, z widokami tamtejszych zespołów trynitarских; fresk pędzla br. Józefa od św. Teresy Prechtle z około 1778 r. w zakrystii kościoła w Beresteczku, ukazujący tamtejszy zespół trynitarских; rysunki przedstawiające ruiny dawnego klasztoru *intra moenia* we Lwowie²⁷.

Autorka niniejszej książki zastosowała podejście indukcyjne, gromadząc możliwie kompletne informacje o przedmiocie swych badań, by następnie dokonać ich interpretacji i sformułować twierdzenia ogólne.

²⁰ *Monumenta*.

²¹ NBU, sygn. 4143: Kromberg; NBU, sygn. 4144: Kromberg.

²² LNNBU, fond 141, opis 1, nr 178: *Protocollum*; APP, sygn. 53/3220/0/-/2: *Protocollum*; CPAHU-Lw., fond 140, opis 1, nr 259: *Protocollum*; BNUW, fond 4, nr 18166 (A-275): *Protocollum*.

²³ BZNO, sygn. 18332/III: Gębarowicz.

²⁴ AAW, sygn. III.5.39 (261): *Inwentarz, Opis*.

²⁵ BPAN-Kór., sygn. 109: *Status* 1761; BPAN-Kór., sygn. 109: *Visitatio* 1777; BPAN-Kór., sygn. 109: *Dekret*; BPAN-Kór., sygn. 109: *Visitatio* 1791; BPAN-Kór., sygn. 110: *Opisanie* 1826–1827; BPAN-Kór., sygn. 110: *Opisanie* 1827–1828; BPAN-Kór., sygn. 110: *Opisanie* 1828–1829.

²⁶ *Opisanie solennej konsekracji*, s. nlb.

²⁷ Informacje na temat wymienionych materiałów ikonograficznych zostały zawarte w hasłach katalogowych poszczególnych obiektów.

W pierwszym rozdziale w sposób syntetyczny zostały ukazane dzieje, misja i duchowość zakonu jako czynniki potencjalnie determinujące jego działalność na polu sztuki. Problematyka artystyczna w ustawodawstwie trynitarzy jest tematem rozdziału drugiego. Ukazano w nim ewolucję przepisów odnoszących się do ich praktyki budowlanej, kładąc największy nacisk na normy zawarte w konstytucjach braci bosych, m.in. wcześniej nieanalizowane zapisy z najstarszych statutów z 1614 r., wzorowanych na konstytucjach hiszpańskich karmelitów bosych. Kolejny rozdział, poświęcony dziejom trynitarzy w dawnej Rzeczypospolitej, składa się z dwóch części: w pierwszej przedstawiono uwarunkowania początków, rozwoju i rozpadu struktur zakonnych na tym terenie, natomiast druga stanowi zbiór monografii historycznych wszystkich placówek, uszeregowanych chronologicznie ze względu na datę fundacji. W rozdziale czwartym obiekty wzniesione dla polsko-litewskich trynitarzy zostały poddane klasyfikacji formalnej i stylowej. W przypadku kościołów podziału na grupy typologiczne dokonano w oparciu o dwa kryteria: typ planu i dyspozycji przestrzennej oraz formy bryły i fasady. Przy prezentacji gmachów klasztornych zostało wzięte pod uwagę ich usytuowanie względem świątyni oraz zewnętrzna artykulacja. Przegląd rozwiązań formalnych występujących w trynitarzkiej architekturze połączono z omówieniem problemu ich genezy i ewentualnej recepcji. W rozdziale piątym została poruszona kwestia autorstwa poszczególnych obiektów oraz wpływu inwestora na wybór koncepcji architektonicznej, natomiast rozdział szósty traktuje o wymowie ideowej trynitarzskich budowli z uwzględnieniem ich wystroju i wyposażenia. We wnioskach końcowych autorka podjęła próbę określenia miejsca architektury trynitarzy w panoramie artystycznej dawnej Rzeczypospolitej.

Do rozprawy został dołączony katalog stanowiący, razem z monografiami placówek zakonnych (w drugiej części rozdziału trzeciego), punkt wyjścia dla podjętych na jej kartach rozważań. Hasła, uporządkowane alfabetycznie ze względu na nazwę miejscowości, zawierają skróconą chronologię budowy obiektów bądź wzniesionych dla zakonu trynitarzy, bądź mu ofiarowanych, oraz ich opis, często połączony z rekonstrukcją pierwotnego kształtu struktury architektonicznej. Podano również informacje na temat ich wyposażenia i wystroju oraz pokasacyjnych losów. Odsyłacze do ilustracji zostały umieszczone na marginesach.

Niniejsza książka stanowi zmienioną i poszerzoną wersję dysertacji doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Jana Wrabeca i obronionej w 2010 r. na Uniwersytecie Wrocławskim. W tym miejscu pragnę podziękować Panu Profesorowi za troskliwą opiekę, cenne uwagi merytoryczne i cierpliwość. Wyrazy wdzięczności za poświęcony czas i liczne sugestie kieruję również do recenzentów mojej rozprawy: prof. dra hab. Jerzego

Kowalczyka i dra hab. Zbigniewa Bani, prof. UKSW, oraz recenzenta jej wersji wydawniczej – dra hab. Ryszarda Mączyńskiego, prof. UMK, który przekonał mnie do zmiany ujęcia tematu.

Specjalne podziękowania składam także o. drowi Mariuszowi Cywce OSST, byłemu ministrowi krakowskiego klasztoru trynitarzy, który ułatwił mi dostęp do rzymskiego i wiedeńskiego archiwum zakonu. Drugą, uzupełniającą kwerendę biblioteczno-archiwalną w Rzymie przeprowadziłam dzięki stypendium Fundacji z Brzezia Lanckorońskich.

Wyrazy wdzięczności za okazaną życzliwość i pomoc w gromadzeniu materiałów źródłowych i literatury zechcą przyjąć: o. dr Pedro Aliaga Asensio OSST, dr hab. Andrzej Betlej (IHS UJ), mgr Wojciech Boberski (IS PAN), mgr Piotr Jamski (IS PAN), o. mgr Maciej Kowalski OSST, prof. dr hab. Piotr Krasny (IHS UJ), ks. prof. dr hab. Janusz Królikowski (Wydział Teologiczny UPJPII, Tarnów), dr Rafał Nestorow (IS PAN), dr Józef Skrabski (IHSiK UPJPII), mgr inż. arch. Sergij Ūrčenko (Instytut „Ukrproektrestavraciâ” w Kijowie), doc. dr Rūta Birutė Vitkauskienė (ASP w Wilnie), ks. prof. dr hab. Andrzej Witko (IHSiK UPJPII) oraz dr Arkadiusz Wojtyła (IHS UWŕ), a zwłaszcza dr hab. Maria Kałamajska-Saeed (IS PAN), dr Karolina Stanilewicz (ASP w Łodzi) i mgr Monika Michnik (Muzeum w Gliwicach), pierwsze krytyczne czytelniczki ostatecznej wersji tekstu.

Szczególne podziękowania należą się mojemu Mężowi, który podążył ze mną szlakiem architektury trynitarzy, wykonując dokumentację fotograficzną, i mojej ś.p. Teściowej, autorce większości przerysów rysunków inwentaryzacyjnych opublikowanych w tej książce.

Mirosława Sobczyńska-Szczepańska

Arquitectura de los trinitarios-en el territorio de la antigua República de las Dos Naciones

Resumen

Los trinitarios descalzos llegaron a la República de las Dos Naciones llamados por el rey Juan III Sobieski en el año 1685 debido a su vocación como redentores de cautivos cristianos, necesaria en un país en guerra con el Imperio Otomano. El rápido desarrollo de la orden contribuyó a que en 1727 se creara la provincia polaco-lituana de San Joaquín. Antes de que finalizara el siglo XVIII, en el territorio de Polonia-Lituania se crearon treinta establecimientos de los trinitarios, principalmente gracias a la generosidad de sus potentes protectores. Las fundaciones se asentaron en templos ya existentes o construidos, de manera provisional, en madera. Sin embargo, pronto estas segundas iglesias serían substituidas por obras de albañilería y cantería. En total, se construyeron para los trinitarios diecinueve conjuntos conventuales: Vilna (en Antokol, en lituano: Antakalnis), Varsovia (en Solec), Leópolis *intra moenia*, Beresteczko (en ucraniano: Berestechko), Trynitopol (en lituano: Trinapolio), Stanisławów (en ucraniano: Ivano-Frankivsk), Lutsk, Orsha, Brest (sobre el río Bug), Leópolis *extra moenia*, Teofilpol (en ucraniano: Teofilpol'), Bursztyn (en ucraniano: Burshtin), Cracovia, Kamieniec Podolski (en ucraniano: Kam'ianets'-Podil's'kyi), Brańków (en ucraniano: Brailiv), Krotoszyn, Krzywicze (en bielorruso: Kryvichy), Vitebsk y Rzysszczów (en ucraniano: Rzhishchiv); además de las iglesias no terminadas de Lublin y Teofilpol (segundo templo construido por la orden en el pueblo tras el colapso del primero) y de los conventos de Tomaszów Lubelski, Mołodeczno (en bielorruso: Maladzyechna) y Mielec. Actualmente, la mayoría de los establecimientos de los trinitarios se encuentran en el territorio de Ucrania, Lituania y Bielorrusia.

Las constituciones de los trinitarios descalzos, a partir de los primeros estatutos aprobados en 1614, inspirados en las de la congregación española de carmelitas descalzos, incluyen un reglamento sobre la actividad constructiva. En las provincias españolas se cumplía la prescripción de levantar edificaciones a bajo costo („parvis expensis"), de estructura sencilla („plani operis") y con unas dimensiones concretas. Sin embargo, en la República de las Dos Naciones, no se observó la norma ya en el conjunto conventual más antiguo, iniciado en Vilna en 1694. Pese a haberse construido bajo la supervisión de religiosos españoles, el templo de Vilna tiene 18 metros de anchura, más del doble del máximo fijado en las constituciones (27 pies castellanos o 7,5 metros). Además, la contratación de artistas relevantes, como el autor (probablemente Giovanni Battista Frediani) del proyecto de una esbelta bóveda de paños, parecida a una cúpula, nunca vista en la República Polaco-Lituana, y el escultor Giovanni Pietro Perti, creador de una

espléndida decoración de estuco, conllevó gastos considerables. En aquella y en muchas otras fundaciones, el motivo de que no se respetaran las normas fue la ideología sármata de los benefactores de la orden y su deseo de ostentación dinástica. Parece que por ello las constituciones aprobadas en 1738 permitieron superar las dimensiones máximas en las ciudades grandes, y en los estatutos de 1770 para la familia extrahispana (que reunía las provincias polaco-lituana, austriaca e italiana) aquellas dimensiones ni siquiera se precisaron.

Incluso cuando el promotor tenía una visión clara de la edificación, su forma definitiva dependía de la invención, los conocimientos y la habilidad del autor del proyecto y sus ejecutores. La investigación ha revelado tan solo los apellidos de los arquitectos o de los constructores de las iglesias de Leópolis *extra moenia* (P. Kazimierz del Corazón de Jesús Granacki OSST), de Bursztyn (Ignacy Napiórkowski y Andreas Schülcer), de Cracovia (Francesco Placidi) y de Krotoszyn (Ignatz Krebs), así como del convento de Varsovia (P. Aleksander de la Concepción Więclawski OSST). Las circunstancias de la fundación y el análisis estilístico permiten atribuir los templos de Vilna (Giovanni Battista Frediani), Varsovia, Leópolis *intra moenia* (Tylman de Gameren) y Teofilpol (Francesco Placidi), el conjunto conventual de Brahiłów y la portería del convento de Leópolis *intra moenia* (Bernard Meretyn).

La mayoría de las iglesias levantadas en el territorio de la antigua República de las Dos Naciones es de planta longitudinal. Templos de tres naves, de tipo basilical, o de una nave con capillas laterales interconectadas, a veces con transepto no sobresaliente en planta, se construyeron en Leópolis (*intra moenia* y *extra moenia*), Beresteczko, Lutsk, Stanisławów, Lublin, Cracovia, Brahiłów, Vítebsk y Teofilpol (el segundo templo), mientras que en Bursztyn, Krzywicz y Rzysszczów se levantaron iglesias de una sola nave. La planta centralizada fue la elegida para las iglesias de Vilna (octágono regular) y de Varsovia (cruz griega), mientras que la longitudinal con tendencia centralizada se aplicó en los templos de Trynitopol, Orsha, Brest y Krotoszyn. Según las fuentes iconográficas y escritas, la primera iglesia de la orden en Teofilpol correspondería a una de estas dos últimas tipologías. La misma variedad tipológica se aprecia en las fachadas de las iglesias: de dos torres en Vilna, Leópolis *intra moenia*, Trynitopol, Orsha, Beresteczko, Stanisławów, Teofilpol (la primera iglesia) y en Vítebsk; de una torre en Brahiłów, Cracovia, Krotoszyn, Krzywicz y Rzysszczów; y sin torre en Varsovia, Lutsk, Brest, Leópolis *extra moenia*, Bursztyn, Kamieniec Podolski y Teofilpol (la segunda iglesia).

Solo en la República de las dos Naciones los trinitarios descalzos levantaron, además de conjuntos conventuales de planta asimétrica procedentes de la tradición del *claustrum* benedictino, conjuntos de planta axial. La iglesia y el convento adoptaron composición axial en Brest, Bursztyn, Brahiłów y, según parece, en Leópolis *extra moenia* y Teofilpol. El conjunto de Brest representa un tipo arquitectónico relativamente poco frecuente en el que el templo, parcialmente encastrado en el ala delantera del conven-

to, tenía una nave centralizada, o longitudinal centralizada y rodeada de capillas. En Brahiłów el templo precede a una edificación conventual con planta de H cerrada en su parte inferior. Una concepción parecida –según sugieren las fuentes iconográficas y escritas– se proyectó para Teofilpol. El conjunto de Bursztyn se diseñó con planta de cruz griega y el presbiterio en su centro, cubierto mediante una cúpula. En último lugar, el conjunto conventual *extra moenia* de Leópolis, según muchos indicios, preveía un templo rodeado de tres alas (finalmente se construyeron tan solo dos de ellas, en forma de escuadra).

La personalidad de la arquitectura de los trinitarios polaco-lituanos es de difícil definición. En su ámbito de influencia se levantaron tanto edificaciones tradicionales desde el punto de vista formal y estructural, como soluciones inéditas en la República de las Dos Naciones. A este último grupo pertenecen, sin duda, las iglesias de Vilna, Trynitopol, Orsha, Lutsk, Brest, Teofilpol, Cracovia, Krotoszyn y Brahiłów. La iglesia de Vilna, el templo centralizado más antiguo de la capital de Lituania, posee una planta octagonal que hunde sus raíces en siglo XVI (en el tratado de Sebastiano Serlio). Además, su cúpula se encastra en un tambor que oculta el trasdós de la estructura, a la manera de las de las iglesias de San Carlo alle Quattro Fontane y de Sant'Ivo alla Sapienza en Roma, de Francesco Borromini. La fachada con dos torres dispuestas de forma oblicua fue una solución pionera en la República de las Dos Naciones, aunque la iglesia camaldulense de Pożajście ya había planteado con anterioridad un templo centralizado y cupulado con fachada de doble torre. El templo de Teofilpol –de planta centralizada o longitudinal centralizada, monumental cúpula sobre tambor y fachada de doble torre con nártex proyectante– fue el único y mejor ejemplo en la república, al lado de la iglesia parroquial de Santa Anna en Lubartów, de la recepción de la *Ecclesia Triumphans* de Carlo Fontana. Las iglesias de Trynitopol y de Orsha –con planta de octágono alargado y eje transversal acentuado por las capillas del transepto– son las primeras de una breve serie de templos que adoptaron esta composición, enriquecida en la iglesia trinitaria en Brest con capillas diagonales. Aunque el modelo para esta disposición se encuentra en los territorios de los Habsburgo, si bien su origen debe buscarse en la admirada iglesia romana de los trinitarios descalzos de San Carlo alle Quattro Fontane. La influencia de las soluciones creadas por Borromini queda reforzada por el diseño de Francesco Placidi para la fachada del templo de los trinitarios en Cracovia. Aquí las pilastras triangulares remiten a la iglesia de Santa Maria dei Sette Dolori en Roma, mientras que la torre cóncavo-convexa se inspira en „la torre dell'orologio” del Oratorio de los Filipenses. Las citas a Borromini, una plástica articulación arquitectónica y la acertada adaptación del diseño a la fachada de la calle, hacen de este imponente una de las principales construcciones polacas del alto Barroco. Estas mismas inquietudes cosmopolitas se aprecian en la iglesia de Krotoszyn, con nave de planta longitudinal centralizada, estructura de tipo baldaquino y

dinámica fachada de una torre con laterales cóncavo-convexos. El templo es la mejor muestra en Polonia de la influencia de Kilian Ignaz Dientzenhofer y, a través de él, de Guarino Guarini. Por su parte, las fachadas de los templos trinitarios de Lutsk y Brahiłów basan su composición en la combinación de órdenes con distinta escala, gigante y canónico, reflejando esquemas difundidos por Andrea Palladio. En la iglesia de Lutsk, como en el templo de los misionarios de Cracovia, el esquema palladiano se enriqueció con las sugerencias de la obra de Gian Lorenzo Bernini, pues la parte central de sus fachadas imita el monumental edículo de la iglesia de Sant'Andrea al Quirinale en Roma. El templo de Brahiłów, por su parte, aplica la articulación palladiana a la fachada de una sola torre y, de manera inédita, abre los dos niveles inferiores de la misma mediante arcadas.

Para comprender las edificaciones trinitarias es necesario contemplar, además de las formas arquitectónicas, portadoras de significados universales, el contenido de su decoración escultórica y pictórica. Abundan las representaciones de la Trinidad, principal devoción de los religiosos y a la que consideraban única fuente, modelo y objetivo del servicio evangélico a esclavos y pobres. En la frontera Este de la República de Polonia, el dogma del Dios Uno y Trino tenía además una dimensión ecuménica, pues constituyó un factor integrador de católicos, ortodoxos y uniatas ante la amenaza de la Turquía musulmana. El eje del programa ideológico de las iglesias trinitarias lo constituían las copias de la milagrosa estatua de Jesús Nazareno del Rescate custodiada en Madrid, que se exponían tan solo en los altares mayores de la provincia polaco-lituana. A menudo se recurría a la práctica ibérica de situar la imagen en un camarín: una profunda hornacina en el retablo en forma de capilla que, en ocasiones, estaba iluminada por una ventana oculta a la vista de los fieles. El culto creado por los trinitarios descalzos fue una emanación del oficio de la Pasión del Señor que ellos propagaban. Además, las manos atadas de Cristo remitían a la misión redentora de la orden, tal y como hacían las representaciones de esclavos, del Ángel Redentor, las escenas de rescate de cautivos o el emblema de las cadenas y los grilletes. Igualmente, fueron importantes los temas marianos que subrayaban la relación de María con el Dios Uno y Trino y la participación de la Virgen en la misión redentora de Cristo. Entre estas figuraciones marianas, merecen una mención especial las imágenes milagrosas veneradas en las iglesias de Tomaszów Lubelski, Mielec, Brest y Trynitopol.

La variedad tipológica de la arquitectura de los trinitarios de la provincia de San Joaquín prueba que la orden española supo adaptarse a una nueva realidad socio-cultural y a una tradición constructiva distinta sin renunciar por ello a trasladar unas nuevas soluciones. Fruto de esta mezcla entre originalidad y capacidad de adaptación, la arquitectura trinitaria polaco-lituana es, sin duda, una de las mejores manifestaciones del Barroco en la república debido a su calidad, novedades tipológicas y formales e iconografía.

Tłumaczenie: Pablo González Tornel

Mirosława Sobczyńska-Szczepańska

Trinitarians architecture in the territories of the former Polish-Lithuanian Commonwealth

Summary

Disalced Trinitarians were brought to the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1685 by King John III Sobieski due to their redemption activity, highly desirable in a country embroiled in wars with the Ottoman Empire. On account of a fast growth of the order, a separate St. Joachim province was established in 1727. By the end of the eighteenth century, within the borders of the pre-partitioned Commonwealth, there existed thirty Trinitarian establishments, first and foremost, owing to the generosity of mighty patrons who settled friars in existing temples or built new, usually wooden churches and monasteries. The majority of these were, with time, replaced by masonry constructions. In total, 19 masonry church-monastery complexes were erected: in Vilnius (on Antokol, Lithuanian: Antakalnis), Warsaw (in Solec), Lviv *intra moenia*, Berestechko, Trynitopol (Lithuanian: Trinapolio, Stanisławów (Ukrainian: Ivano-Frankivsk), Lutsk, Orsha, Brest-on-the-Bug, Lviv *extra moenia*, Teofilpol (Ukrainian: Teofipol'), Bursztyn (Ukrainian: Burshtin), Cracow, Kamieniec Podolski (Ukrainian: Kam'ianets'-Podil's'kyi), Brahiłów (Ukrainian: Brailiv), Krotoszyn, Krzywicze (Belarusian: Kryvichy), Vitebsk and Rzyszczów (Ukrainian: Rzhishchiv). Moreover, there were unfinished churches in Lublin and Teofilpol (after the first temple was demolished), and monasteries in Tomaszów Lubelski, Mołodeczno (Belarusian: Maladzyechna) and Mielec. Presently, the most of order's establishments are located outside the borders of Poland, in the territory of Ukraine, Lithuania and Belarus.

Since the very first statutes passed in 1614 and inspired by the legislation of the Spanish congregation of Disalced Carmelites, constitutions of Disalced Trinitarians contained regulations regarding the construction work by the order. In Spanish provinces they adhered to the rule of building at little cost ("parvis expensis") of simple structures ("plani operis") while observing fixed dimensions. In Commonwealth, this principle was compromised as early as during the construction of the oldest masonry church-monastery complex in Vilnius begun in 1694 and supervised by Spanish friars. Thus, the width of the Vilnius temple is 18 meters, which is more than twice the maximum allowed width (27 Castilian feet is roughly equal to 7.5 meters). Furthermore, the employment of eminent artists, like the designer of the vault with a span unparalleled in the Commonwealth (probably Giovanni Battista Frediani) and a sculptor Giovanni Pietro Perti – author of a magnificent stucco decoration, required substantial financial outlays. Disobeying constructional norms in the case of Vilnius and many

other foundations was motivated by the Sarmatian piety of a mighty patron and his desire to demonstrate the importance of his family. The final structure reflected, to a great extent, both his artistic taste and financial possibilities. Supposedly because of this, in constitutions written for the entire order in 1738, there appeared a regulation that gave permission to exceed the maximum dimensions in large cities. Eventually, these were omitted in the statutes accepted by "Outside-Spain-Family" (encompassing Polish-Lithuanian, Austrian and Italian provinces) in 1770.

Even if an investor had a precise vision of a structure, its final shape was determined by the ingenuity, knowledge and capabilities of the project's designer and builders. Source research revealed only the names of architects or builders of the churches in Lviv *extra moenia* (father Kazimierz of the Heart of Jesus Granacki OSST), Bursztyn (Ignacy Napiórkowski and Andreas Schülcer), Cracow (Francesco Placidi) and Krotoszyn (Ignatz Krebs), and of the monastery in Warsaw (father Aleksander of Conception Więclawski OSST). Nevertheless, the circumstances of construction along with a stylistic-comparative analysis let us attribute the temple in Vilnius to Giovanni Battista Frediani, the temples in Warsaw and Lviv *intra moenia* to Tylman from Gameren, another one in Teofilpol to Francesco Placidi, and the church-monastery complex in Brahiłów as well as the monastery wicket in Lviv *intra moenia* to Bernard Meretyn.

The majority of churches in the territories of the Commonwealth had a traditional longitudinal ground plan. The three-nave basilicas or temples with a single nave flanked by two rows of connected chapels, occasionally with a transept in line with the main body of the church, were erected in Lviv (*intra moenia* and *extra moenia*), Berestechko, Lutsk, Stanisławów, Brahiłów, Vitebsk and Teofilpol (the second temple). Furthermore, single-nave churches were constructed in Bursztyn, Krzywicze and Rzyszczów. A central plan was used in churches in Vilnius (regular octagon) and Warsaw (Greek cross), while central-longitudinal plan was applied to the temples in Trynitopol, Orsha, Brest-on-the-Bug and Krotoszyn. In one of these groups belonged the first church of the order in Teofilpol, as was indirectly shown in iconographic and written sources. Formal diversity is also a feature of church façades, including the two-tower façades in Vilnius, Lviv *intra moenia*, Trynitopol, Teofilpol (the first church) and Vitebsk, single-tower façades in Brahiłów, Cracow, Krotoszyn, Krzywicze and Rzyszczów as well as the towerless façades in Warsaw, Lutsk, Brest-on-the-Bug, Lviv *extra moenia*, Bursztyn, Kamieniec Podolski and Teofilpol (the second church).

Only in the Commonwealth, beside complexes with asymmetric layout of the buildings deriving from the Benedictine tradition of *claustrum*, Trinitarians erected churches and monasteries situated in an axis. The axial composition was planned in Brest-on-the-Bug, Bursztyn, Brahiłów, and presumably, in Lviv *extra moenia* and Teofilpol. The Brest complex represents quite a unique architectural scheme, in

which the temple partially embedded in the front wing of the monastery, had a central or central-longitudinal nave encircled by chapels. In Brahiłów, the monastery built on a ground plan of the letter H closed at the bottom, adjoins the rear elevation of the temple. A similar concept was to be carried out in Teofilpol, as can be presumed from iconographic and written sources. The Bursztyn complex was designed on a ground plan of a Greek cross with a centrally situated chancel topped with a dome. As for the complex *extra moenia* in Lviv, there are many signs that, originally, the temple was to be enclosed by three wings. Eventually, only two were built on a ground plan of a steel square.

The architecture of Polish-Lithuanian Trinitarians escapes unequivocal evaluation. Within the orbit of the order's influence buildings of traditional form were constructed alongside those featuring outstanding architectural solutions, rarely or never before applied in the Commonwealth. Among the latter, undoubtedly, belong the churches in Vilnius, Trinitopol, Orsha, Lutsk, Brest-on-the-Bug, Teofilpol, Cracow, Krotoszyn and Brahiłów. The church on the Vilnius Antokol, the oldest central temple in the capital of Lithuania, has an octagonal ground plan dating back to the sixteenth century (Sebastiano Serlio's treatise) and a vertical dome vault, which is partially screened outside by embracing walls, inspired by the "camouflaged" domes of San Carlo alle Quattro Fontane and Sant'Ivo alla Sapienza in Rome, designed by Francesco Borromini. Its façade, flanked by the diagonally situated towers, is a pioneering solution in the Commonwealth. The concept of a central building with a dome and a two-tower façade was earlier used only in the Camaldolese church in Pożajście (Lithuanian: Pažaislis). The central, or central-longitudinal temple in Teofilpol topped with a monumental dome on a tholobate, preceded by a two-plan façade with a narthex projecting over the front of the encompassing towers was the sole, alongside St. Anna parish church in Lubartów, and the most outstanding example in the Commonwealth of reception of Carlo Fontana's project for *Ecclesia Triumphans*. The churches in Trinitopol and Orsha have an elongated octagonal nave with the transverse axis accentuated with transept chapels. They were built before other few temples erected on the relevant territory, having a similar interior design, additionally enriched with the chapels situated on the diagonal axes, like in the Trinitarian church in Brest-on-the-Bug. Although the sources of such spatial disposition should be sought in the Habsburgian Baroque, its choice was most certainly dictated by the desire to allude to the generally admired Roman church of Discalced Trinitarians San Carlo alle Quattro Fontane. Borromini's solutions were actually adopted by Francesco Placidi for the façade of the Trinitarian temple in Cracow. Enclosing the middle axis by triangular pillars is the reproduction of the concept applied in Rome's Santa Maria dei Sette Dolori, while the topping turret, whose front and rear elevations are concave and side elevations convex, resembles „la torre dell'orologio" of Oratory of St. Philip Neri. These Borrominian quotes together with a vivid

architectural detail and successful incorporation into the frontage make the Trinitarian façade one of the foremost realizations of the radical Baroque in Poland. In the same group also belongs the church in Krotoszyn distinguished by its central-longitudinal wall-pier nave with sail vault, "two-layer" structure and dynamic single-tower façade with concave-convex side parts. It is regarded as the best exemplification in Poland of the influence of Kilian Ignaz Dientzenhofer – continuator of creative experiments of Guarino Guarini. The façades of Trinitarian churches in Lutsk and Brahiłów attract a viewer's attention with their composition merging a giant order and small order, in which there are echoes of the scheme created by Andrea Palladio. In the Lutsk church, this scheme has been altered in the spirit of Bernini, like in the Cracow temple of the Congregation of the Mission constructed around the same time. Its central part was shaped following the pattern of a monumental aedicule preceding Sant'Andrea al Quirinale in Rome. The Brahiłów temple is distinguished by adopting the "Palladian" system of architectural decoration for a single-tower façade and by the unprecedented opening of the two lower stories of the tower with arcades.

The architectural forms of Trinitarian temples conveying universal meanings are interlaid with the content of sculpted and painted ornaments. They could not be missing representations of the patron of the friars – the Holy Trinity, regarded as the only source, a model and evangelical aim of the service to the enslaved and the poor. In eastern borderlands of the Commonwealth, the Holy Trinity dogma had an additional, ecumenical dimension as a unifying factor for the Catholics, Orthodox and Uniates in the face of danger from Muslim Turkey. The ideological center of the church interiors were copies of the miraculous statue of Jesus of Nazareth, the Ransomed, kept in the Discalced Trinitarians church in Madrid. They were displayed in the main altar exclusively in the Polish-Lithuanian province. Frequently, they were placed in a deep arcade niche resembling a small chapel incorporated into a retabulum and sometimes lit with the light falling through a hidden window (Spanish: „el camarín”), which was a characteristic of the Iberian Baroque. The worship created by Discalced Trinitarians was an emanation of their propagated reverence for the Passion. Moreover, Christ's bound hands made one think of the order's redeeming mission, and so did depictions of slaves and the Angel of Redemption, scenes of captive redemption, or the motif of fetters and chains. A significant role in the iconographic program of Trinitarian churches was also played by Marian motifs emphasizing Mary's relation with the Three-in-One God and Her role in the redemptive mission of Christ. It is worth noticing the miraculous likenesses of Mother of Jesus revered in Trinitarian churches in Tomaszów Lubelski, Mielec, Brest-on-the-Bug and Trynitopol.

Diversity of formal solutions characterizing Trinitarian architecture in the St. Joachim province proves the ability of the Spanish order to adjust

---

to new social-cultural conditions and a different constructional tradition without giving up the idea of transplanting new concepts on to the Polish-Lithuanian ground. The outcome is a significant number of buildings distinguished by innovative forms, high artistic class and original iconography.

Tłumaczenie: Gabriela Davis

Spis treści

Wstęp	5
I. Zakon trynitarzy – jego reguła, misja i dzieje	13
II. Problematyka artystyczna w ustawodawstwie trynitarzy	27
III. Historia trynitarzy na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej	41
Początki, rozwój struktur zakonnych, działalność i kasata	43
Placówki zakonne	51
IV. Typologia, geneza i oddziaływanie architektury trynitarzy z terenu dawnej Rzeczypospolitej	113
Kościoły	115
Klasztory i ich usytuowanie względem świątyni	134
V. Inwestorzy i architekci	141
VI. Wymowa ideowa sztuki polsko-litewskich trynitarzy	165
Wnioski końcowe	187
Katalog	191
Ilustracje	275
Wykaz skrótów	277
Bibliografia	279
Indeks osób	307
Indeks topograficzno-rzeczowy	321
Spis ilustracji	329
Resumen	337
Summary	341

Redakcja
Agata Sowińska

Projekt okładki i stron działowych
Mirosława Sobczyńska-Szczepańska
Marek Szczepański

Redakcja techniczna
Małgorzata Pleśniar

Korekta
Jadwiga Gaździcka
Anna Sońta

Łamanie
Damian Walasek

Copyright © 2017 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-633
ISBN 978-83-8012-936-8
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-937-5
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 21,75 + wklejka. Ark. wyd. 29,0.
Papier offset. kl. III, 90 g   Cena 34 zł (+VAT)

Druk i oprawa
„TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88–100 Inowrocław